

ПЕРСОНАЛІЇ

Л. К. Вахніна

ДІАЛОГ ПРО СУЧАСНУ ФОЛЬКЛОРИСТИКУ З ПРОФЕСОРОМ ЄЖИ БАРТМІНСЬКИМ

Знаковою подією для науковців ІМФЕ ім. М. Т. Рильсько-го стала дискусія про сучасний фольклор та фольклористику з видатним польським етнолінгвістом, головою міжнародної етнолінгвістичної комісії при Міжнародному комітеті славістів, професором, доктором габілітованим Єжи Бартмінським. Його роботи, що стали класичними, широковідомі в Польщі та в Україні, а також в інших країнах світу. Учений належить до найбільш цитованих авторів Польщі. Кожна книжка професора є подією і для українських фольклористів, особливо молоді. Наші аспіранти вже запитували мене, чи пан професор буде презентувати свої нові видання. Тому для нас сьогодні це висока честь мати можливість говорити про долю фольклористичної науки з одним з найяскравіших її представників.

Єжи Бартмінський (Є. Б.): Насамперед дякую за запрошення, яке я відразу прийняв, хоча воно для мене було дещо несподіваним через брак часу, бо я приїхав на конференцію пані професора Ірини Голубовської. Вчора моя доповідь у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка була присвячена концептам та новому слов'янському аксіологічному словнику, робота над яким ведеться в Любліні. Та коли я почув, що фольклористи мене запрошують, то пристав на Вашу пропозицію з приємністю (прилетів, як на крилах), бо відчуваю себе фольклористом.

Лариса Вахніна (Л. В.): Як Ви оцінюєте сучасний фольклористичний дискурс у Польщі?

Є. Б.: У попередні роки при Комітеті літературознавчих досліджень працювала фольклористична комісія Польської академії наук (ПАН), яку я очолював. У наших планах було видати енциклопедію польського фольклору. На жаль, після чергових виборів у ПАН комісія припинила своє існування, і цей проєкт не було реалізовано. Сьогодні молодше покоління має намір відновлення цих планів, може, їм пощастить.

Л. В.: Сьогодні фольклористична комісія почала працювати при Польському народознавчому товаристві. Сподіваємось на її активну діяльність та співпрацю з українськими колегами. Та чи покращилася ситуація з викладанням фольклористичних спецкурсів у польських вишах?

Є. Б.: У Польщі фольклористика як академічна дисципліна не функціонує, тому дуже заздriamo вам, що її маєте. Ми також цього прагнули, намагалися щось робити з професором Яном Адамовським, який виконував обов'язки секретаря етнолінгвістичної комісії. Та нам це не вдалося, бо треба було подолати чимало бюрократичних перепон. Тому, на жаль, у Польщі фольклористика не входить до переліку фахових спеціальностей. Та гірше, що на фольклор дивляться подекуди, як на маргінальне явище, і це після нових політичних змін, коли наші еліти, зокрема наша варшавська інтелігенція, навпаки відвернулися від фольклору. Професор Б. Геремек ужив термін «фольклор» у жартівливому ключі, коли висловлювався про нашого визначного президента Леха Валенсу. Його поведінка була нетиповою, часом неочікуваною, тому дехто з політиків мав клопіт у спілкуванні з ним. Б. Геремек казав, що Л. Валенсу мусимо сприймати на певній дистанції, з симпатією, але на відстані, бо це такий «фольклор». На жаль, це слово прозвучало з певним негативним забарвленням.

Л. В.: У Польщі раніше, ніж в Україні, було створено першу кафедру фольклористики, яку очолила професор, доктор габі-

літований Дорота Сімонідес (зараз її керівником є професор, доктор габлітований Тереса Смолінська).

Є. Б.: Пані професор Дорота Сімонідес керувала кафедрою фольклористики Опольського університету, яку започаткувала. Та згодом її назву змінили. Сьогодні замість фольклористики частіше вживають термін «культурна антропологія», бо він видається більш узагальненим та поширеним. Популярність фольклору в Польщі значно нижча, ніж в Україні, Білорусі, Росії та Чехії. У Болгарії є навіть Інститут фольклористики. Слов'янський фольклор високо цінують у світі. На нашу думку, такий стан спричинило культивування наших шляхетських традицій, на що звернули увагу також соціологи. Та не погоджуюся з твердженнями, що народна культура в Польщі менш вартісна та поширена. У ній приховано унікальні цінності, які ще до кінця не досліджено. Мусимо повернути престиж народній творчості, показати її переваги.

Л. В.: В Україні та усьому слов'янському світі користується авторитетом підготовлене під Вашим керівництвом багатомне видання *Słownik stereotypów i symboli ludowych* («Словник стереотипів та народних символів»). Чи продовжується далі робота над наступними томами?

Є. Б.: Цей проект нами розпочатий і триває вже багато років, задум виник досить давно. Реалізація його ще продовжуватиметься. Перший том, який нами видано, присвячено мовному образу космосу. Він вміщує розділи, що присвячені таким поняттям: «небо», «земля», «небесні світила», «вода», «вогонь», «метали», «вітер». Обсяг значний. І це лише перший том. Має бути сім томів. Опрацьовуємо зараз світ рослин і тварин. Зібрано чимало матеріалів. Наступні томи будуть присвячені людині, праці, частинам тіла, культурному та суспільному життю, віруванням, релігійності, демонології. У сьомому томі представлятимуться народні уявлення про міри, числа, простір, час та кольори. Якщо працювати-

мемо в такому самому темпі, то завершимо словник у грудні 2035 року. Та я дивлюся на це дещо інакше. У нас великий колектив виконавців, виявилось, що ця тема зацікавила багатьох наших аспірантів. Мою справу продовжує Станіслава Негжибовська, яка була співавтором першого тому. Тепер вона Станіслава Негжибовська-Бартмінська (ми побралися після смерті моєї першої дружини). Вона віддана роботі над словником, уже отримала звання професора, видала книжку *Wzorce tekstów ustnych* («Зразки усних текстів»). Навіть директор Інституту української мови НАН України Павло Гриценко її цитував. На мої публікації вже не посилається, а лише на праці моєї дружини. Вона буде продовжувати підготовку нових томів. Зі словником можна ознайомитися в Інтернеті. Перші видання вже розійшлися. Деякі томи надішлю для бібліотеки ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Спільно з колегами ми підготували *Obraz świata w polskiej kulturze* («Образ світу в польській культурі»). Згадане видання вийшло також у перекладі російською мовою. Словник є найважливішим дослідженням у моєму житті. Дехто його порівнює з фундаментальними працями «Славянские древности», «Этнолингвистический словарь» (у 5 т.). Це, звичайно, вагомий внесок у слов'янську етнолінгвістику. Вищевказаними виданнями зацікавилися фольклористи. Наш словник ми готуємо на матеріалі лише польської мови. Російські вчені використали всі слов'янські мови, там є багатий український матеріал, польського – значно менше. Нашим напрацюванням є також етнолінгвістичний словник.

Мене втішило, що пані представила мене як етнолінгвіста. Часто сам себе запитую, ким я насправді є. Найперша відповідь, що спадає на думку, – діалектологом, бо починав свою наукову діяльність з вивчення люблінських діалектів, видавав тексти місцевих говірок з колегою Мазуром, далі прийшов до дослідження мовної специфіки польсько-українського по-

граниччя. Згодом професор Марія-Рената Малинова вмовила мене зайнятися мовою фольклору, і я її вивчав. Моя робота *O języku folkloru* («Про мову фольклору») вийшла 1973 року, 40 років тому. Це була докторська дисертація, яку позитивно оцінив професор Чеслав Гернас. Він запропонував мені розпочати вивчення мови фольклору в ширшому, ніж у моїй монографії, контексті. Йшлося про те, щоб проаналізувати своєрідність фольклорних висловів, показати відмінності розмовної та діалектної мови, зокрема місцевих говірок. Я чимало тоді попрацював, записуючи польові матеріали та аналізуючи відповідні тексти, щоб виявити фольклорну складову. Поетичних символів було небагато. Коли я розпочав свої дослідження, Ч. Гернас зауважив, що завдяки мові можна здійснити часткову реконструкцію уявлень про образ світу, який зафіксований у фольклорних текстах. Для цього потрібно було детально проаналізувати різні зразки пісень, казок, загадок, прислів'їв, а також використати нові записи. У нашому архіві зберігається 1800 фонозаписів. Це надзвичайно багате зібрання, одне з найбільших у Польщі. Постає питання, як показати мовний образ світу на матеріалі фольклорних записів? Виявилось, що крім фольклорної специфіки, потрібно врахувати висновки діалектологів. Згодом з'ясувалося, що цього недостатньо. Не вистачало спостережень над специфікою обрядовості та демонології, тобто поступово виникла необхідність розширення джерельної бази – від фольклорних текстів до говірок та етнографічних описів. Це стало основою для проведення етнолінгвістичного аналізу.

Л. В.: Тобто сучасна етнолінгвістика є міждисциплінарною наукою?

Є. Б.: Дякую за це питання. Завжди спираємося на три бази даних: з фольклористики, діалектології та етнології, будуємо з них цілісну споруду. Чи це правильне рішення? Переконаний, що так. Спробу реконструкції уявлень про світ різних при-

родніх та інших явищ – води, вогню, джерел і металів – можна здійснити, звернувшись до прислів'їв, казок, вірувань, до практики народної медицини. У лікуванні хвороб використовували метали, наприклад золото. Вогонь, як і воду, також застосовували в різних ритуальних діях. І таких прикладів можна навести чимало. Деякі з них надано нам етнологами, навіть виник конфлікт інтересів, нещодавно хтось з науковців почав дорікати, що ми хочемо собі все підпорядкувати, виявляючи інтерес до всіх народознавчих наук, ніби забираємо поле діяльності у фольклористів. В одній з публікацій ішлося, що етнологістика хоче підпорядкувати фольклористику. Не погоджуюся з цією критикою. Вважаю, що фольклористичні матеріали мають бути систематизовані, бо це наше багатство. Планую впорядкувати і мої власні записи діалектів та етнографічні описи вірувань й обрядів.

Л. В.: Як Ви ставитеся до нової дискусії про фольклористику та її межі?

Є. Б.: Дійсно, дискусія про фольклористику та її межі продовжується в різних країнах. У ній беруть участь відомі фольклористи. Не знаю, чи вам відомо, що в Польщі існують дві концепції щодо фольклористики. Перша – текстологічна, я її прихильник і популяризатор. З цього погляду, я належу до послідовників ідей видатного польського фольклориста Юліана Кшижановського. Він більше займався літературознавством, та саме народну творчість окреслив як «народну літературу». Це визначення не є найкращим. Він співпрацював з пані Вікторією Юзвенко, з якою я познайомився на засіданні в Інституті літературних досліджень ПАН 1965 року. Це була справжня наукова школа.

Однак постала друга концепція, яку репрезентував професор Петр Ковальський (життя цієї чудової, талановитої, енергійної, відкритої молодого людини обірвалося передчасно). Рох Сулима в рецензії на його габілітаційну монографію підкрес-

лював, що він ідентифікував фольклористику з культурною антропологією, розширивши її дослідницьку сферу. На думку П. Ковальського, фольклористиці має бути підпорядковане все, що стосується вивчення традиційної культури. Тому його ідеї знайшли широку підтримку.

Так можна окреслити дві протилежні концепції в нашій польській фольклористиці. Цій проблематиці присвячена моя стаття, перекладена російською мовою. Вона вийшла у збірнику матеріалів I Всеросійського конгресу фольклористів, де я виступив з доповіддю про сучасний стан польської фольклористики.

Як наслідок, я не прийняв концепцію Ковальського, залишаючись послідовником формулювання Кшижановського «ми не повинні втратити текст», який перебуває в центрі всіх спостережень і висновків.

Л. В.: Популярності набув в останні роки і Ваш підручник з текстології.

Є. Б.: Вчора у мене була нагода зустрітися з паном П. Гриценком, українським діалектологом, який видав велику монографію «Проблемы современной диалектологии» у Москві. У ній є теза, що діалектологи можуть використовувати атласи, словники, та найважливішими для них є тексти, бо там можна побачити все. Очевидно, що діалектолог буде інакше, ніж фольклорист, коментувати тексти, але тексти залишаються першорядним джерелом. З П. Гриценком ми знаходимо спільну мову, бо ми з дружиною підготували підручник з текстології. Його було вже тричі перевидано в Польському науковому видавництві (PWN). У *Tekstologii* («Текстологія») подано цілісний опис, що таке текст, його структура, прагматика та як його опрацьовувати. Цей посібник добре сприймають, думаю, що фольклористи знайшли б там для себе чимало корисного. Створюючи підручник з текстології, ми підійшли до аналізу фольклорних творів, і так судилося, що моя колиш-

ня студентка Станіслава Негжибовська почала працювати над дисертацією на тему, присвячену народним сновидінням, і видала книжку *Polski sennik ludowy* («Польський народний сонник»). Цю працю позитивно оцінив М. Толстой, який написав на неї рецензію і також став науковим опонентом згаданої роботи. Це був успіх, бо сам М. Толстой відгукнувся на її монографію. Згодом С. Негжибовська-Бартмінська видала *Wzórce tekstów ustnych* («Зразки усних текстів») це було 2007 року. У цій роботі використано фольклористичний, текстологічний та мовознавчий підходи. Виявилось, що фольклор є цінним джерелом інформації про структуру тексту. Варто згадати «Морфологію казки» В. Проппа, яка створила західноєвропейську наратологію. Слід сказати, що відомі французькі дослідники, такі як К. Леві-Стросс, користувалися ще довоєнним виданням «Морфології казки», інспіруючи її ідеї в західноєвропейську науку.

С. Негжибовська, використовуючи фольклорні зразки, проаналізувала структуру текстів. Народна творчість багата на різноманітні матеріали, які чудово оброблені. Скажу щиро, що книжка відомого українського фольклориста Олексія Дея «Поетика української народної пісні» стала зразком для моєї дружини, як і раніше для мене. О. Дей – автор блискучої монографії, яка нас надихала. Його томом «Колядки та щедрівки» я скористався, коли писав про колядки. У своїй статті, присвяченій цьому жанру, моя дружина ввела до наукового обігу поняття «семантична петля». Його описав О. Дей у своєму виданні «Колядки та щедрівки». У Польщі є чимало колєнд, чимало текстів записано від колядників, та проаналізувати це явище краще на прикладі весільних пісень. Коли молода прощається з рідним домом, їй кажуть: «Siadajże, siadaj, moje kochanie, Już nie pomoże twoje płkanie». Вона відповідає: «Jeszcze nie będę do was wsiadała, bo swej mamie nie dziękowała». Потім дякує батьку, брату, сестрі, столам, лавам і печі, яку білила. Тут є пев-

на послідовність, й виникає питання, що ж нею керує? О. Дей дійшов такого цікавого висновку, що всім керує матримоніальний принцип, перелік осіб у родині починається з найважливішої – матері, потім звертаються до батька, далі – до брата. Також може бути інша послідовність, тоді чоловік буде першим серед родичів. Або зразок патримоніальний, коли, наприклад, звучать слова: «Dziękuję Ci, Panie, Ojczy, chowałeś mnie w szczerym złocie, teraz nie będziesz». Є дві моделі. Вони належать до періоду матриархату чи патриархату, тобто є два зразки побудови твору, функції всіх членів родини або від матері, або від батька до молодшої, потім усе йде по черзі. Це істотно. Неможливо собі уявити, що все має бути в певній послідовності – батько, мати, брат, сестра, а потім інші, під кінець ще пічка, стіл, лави, стежка тощо. Це є один зі зразків, що базується на цьому семантичному колі, бо змінюється позиція тільки одного члена родини. Таких прикладів можна навести чимало з польських народних пісень. І це був лише один.

Структура текстів відрізняється певною специфікою, відповідними правилами побудови. На фольклорних текстах цю тезу вдалося підтвердити найбільш переконливо. На літературні та розмовні тексти впливають різні чинники. Фольклорний твір є напрочуд виразним, якщо говорити про структуру. І тому, як фольклорист, я не хотів би втратити можливість його досліджувати.

Л. В.: Важливо, що Ви вважаєте себе фольклористом.

Є. Б.: Вважаю себе фольклористом, бо видобуваю з народної творчості ті питання, які раніше не розглядалися. І впроваджую їх у широкий контекст текстології, але й також лінгвістики.

Дослідження, про які я згадував, зокрема вивчення мови фольклору, мають стосуватися і загальнонаціональної мови, державної мови, про це я говорив на зустрічі в КНУ імені Тараса Шевченка.

Зараз ми розглядаємо концепти, вивчаючи їх у міжнародному дослідницькому колективі. Повинні опрацювати кілька понять у порівняльному плані, такі як *дім*, *Європа*, *робота*, *свобода* і найбільш абстрактне – *гордість*, синонім – *гідність*. Уже майже завершили працю. Перший том, присвячений концепту *дім*, має незабаром вийти друком. У нас нагромаджено матеріали на 18 мовах, які порівнюються відповідно до певного концепту. Все почалося з вивчення народнопоетичних текстів, мови фольклору, а потім дещо розширилося, а зараз реалізуємо згаданий проект *Słownik aksjologiczny słowian i ich sąsiadów* («Аксіологічний словник слов'ян та їхніх сусідів»). Це сучасне етнолінгвістичне опрацювання, де акцент зроблено на семантиці, а ще його можна окреслити як культурно-антропологічну лінгвістику. У мене немає готового рецепту, не знаю, яку назву дати, та багато з того, що робимо, буде корисним для науки, і це є найважливішим. Почав від фольклористики, хотів би на цьому завершити.

Л. В.: На Вашу думку, яке місце та роль суспільних наук у сучасному суспільстві?

Є. Б.: Гуманітаристика в Польщі перебуває сьогодні на узбіччі, у надзвичайно складній ситуації, постійно зазнає критики з боку Міністерства освіти і науки та суспільства. Вона втрачає зараз, напевне, привабливість, особливо для молоді. Раніше гуманітаристика в нас завжди вирізнялася високим рівнем і престижем, чимало молодих людей прагнули вивчати психологію, культурологію, літературознавство, різні мови. Менше зацікавлення було технічними дисциплінами, тому зараз у Польщі нестача інженерів, спеціалістів з інформатики. Міністерство освіти і науки почало процес реформ щодо підготовки фахівців з точних наук і технічних спеціальностей. Це відразу позначилося негативно на популярності гуманітаристики, особливо філософії, яка відчула навіть певну загрозу. Культурологів не було так багато, бо цей напрям недавно

з'явився у вищій школі і переживає ще своє становлення. Гуманітаристика бореться за своє становище, хоче довести своє право на розвиток і вплив на суспільне життя, адже дефіцит точних і технічних наук не може тривати вічно. Ця проблема має бути вирішена, і пуста заповнена. Така ситуація пов'язана також з тим, що під час реформ, здійснених після змін політичного устрою 1989 року, увага була звернена лише на середню освіту, а професійно-технічні заклади скоротили. Нині в Польщі неабияк бракує слюсарів, механіків. З мого практичного досвіду, не вистачає добрих майстрів-ремісників. Українці приїзять до Польщі і охоче беруться за все. Маємо зараз близько 0,5 млн осіб з України, вони працюють легально чи нелегально, і в решті українці заповнюють цю нестачу кадрів з тих практичних спеціальностей, яких у Польщі тимчасово бракує. Сьогодні середня освіта почала впроваджувати професійне навчання, розширилася сфера точних наук і у вишах, які мусять враховувати практичні потреби, тому гуманітаристика дещо відійшла на другий план. Чи гуманітаристика втримається? Певний, що так. По-перше, вона потрібна для підтримки певної національної ідентичності і її ролі – ідентифікаційного маркера – українці це добре розуміють. Не можемо перестати бути собою в Європі. Мусимо знати, ким ми є, й тут не обійтися без гуманітаристики, передусім історії, культурної антропології. У сфері культури є що репрезентувати. Польська культура вважається визнаною у світі: музичне, художнє, театральне мистецтво та поезія – широковідомі. Натомість, порівняно з нашим сусідом Німеччиною, ми слабкіші, зокрема в промисловості. Культура є ідентифікатором народу, і це її головна функція, і гуманітаристику не можна відкинути. Кілька років тому сталися важливі зміни – розпочато виконання нового національного проекту розвитку гуманітаристики – MPRH. І було виділено спеціальні кошти на потреби суспільних наук. Хто ж був ініціатором? Фізик, професор

Анджей Бялаш. Мене тоді обрали академіком Академії наук у Кракові, і я став свідком того, як це рішення було прийняте міністерством. Професор А. Бялаш у своєму виступі підкреслив, що він як представник точних наук має потребу в гуманітаристиці, і запропонував цей проект. Це спочатку пішло до міністерства, потім пані міністр Кудрицька винесла його на розгляд уряду. Тоді ще при владі був Дональд Туск. Проект було підтримано і схвалено на законодавчому рівні. За ухвалою Сейму, на найвищому рівні було прийняте рішення про спеціальний фонд для гуманітаристики, бо я отримав тоді грант з цього джерела. Гуманітаристика виборює свої права. Та мушу кинути камінчик до свого городу. Чи добре вона виконує свою роль? Вважаю, що представники гуманітаристики повинні дбати і про суспільні потреби.

Л. В.: Щиро дякуємо шановному пану професору за чудове спілкування та візит до ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Заступник директора Інституту кандидат мистецтвознавства Оксана Шевчук передає Вам наші нові видання. Дискусія про сучасні проблеми фольклористики перейшла до обговорення актуальної ситуації в Польщі в галузі науки та освіти, де гуманітаристика, як і в Україні, виборює своє право на існування. Сподіваємося, що польський досвід, який зараз постійно беруть за приклад в Україні, стане позитивним і в урядовій підтримці на найвищому рівні Національної академії наук України, особливо її інститутів гуманітарного профілю.